

Володимир Борисенко
(м. Київ)

Утворення праукраїнської держави зі столицею у Києві

Союзи праукраїнських племен. Розпад антсько-полянського об'єднання вніс кардинальні зміни у життя праукраїнських племен. Одна їх частина відійшла в глиб Європи, друга — на північний схід, третя — сконцентрувалась у лісостеповій та північно-західній частині України.

Розпад антсько-полянського об'єднання відкрив нові перспективи для консолідації ряду племен. Утворились три групи слов'ян — південні, західні та східні. На їх етнічній базі сформувались місцеві слов'янські народи, у тому числі й український.

Центрами союзів племен ставали «гради», подібні до Києва. На території України з'явилось вісім союзів племен, кожен з яких становив собою окреме князівство. *Сіверяни* жили по Десні, Ворсклі, Сейму, Сулі, *поляни* — між Дніпром, Россою та Ірпенем, нижче них по правобережжю Дніпра — *уличі*, між Дністром і Дунаєм — *тиверці*, *дуліби* — на Верхній Наддністрянщині й у верхів'ях Західного Бугу, *бужани* — по Південному Бугу, північніше їх, на Волині, — *волиняни*, *древляни* — у південній частині басейну Прип'яті і по р. Тетерев, *білі хорвати* — в басейні Верхнього Дністра і Сяну.

За межами української території мешкало кілька інших союзів слов'янських племен. Між Прип'яттю і Західною Двіною — дреговичі, по р. Полоті — полочани, у верхів'ях Дніпра і Сожу — радимичі, по верхній і середній течії Оки та її притоці Москві — в'ятичі, у верхів'ях Дніпра, Західної Двіни і Волги — кривичі, в басейні озера Ільмень і р. Волхова — ільменські словени.

По-різному склалась доля праукраїнського населення після розпаду антсько-полянського об'єднання. Зросла роль склавів у житті слов'ян України. *На початку VII ст.* на Волині, Верхньому Подністров'ї та у верхів'ях Західного Бугу утворилось державне об'єднання волинян. Йому підкорялись й деякі інші слов'янські племена. Але приблизно *в середині VII ст.* це об'єднання зазнало нищівної поразки від аварів і припинило своє існування.

В той же час антсько-полянські племена Середнього Подніпров'я втрачали провідну роль в житті праукраїнських племен. Поляни більше не згадуються давніми авторами і літописцями протягом ряду наступних століть.

Вихід на історичну арену русів. Замість полян на домінуюче місце в життя середньодніпровського населення висувається об'єднання племен

«русів», «росов». Про це Нестор-літописець писав так: «Поляни, яких тепер зовуть русь». Вперше русів зафіксував у своїх творах сирійський письменник *VI ст.* Захарій Ритор (Псевдо Захарій). Потім про них згадували й інші автори.

Є дві основні версії походження назви «русь» — південна і північна. Південна — пояснює походження цього терміну від відповідного сарматського слова, що означає «світлий». Ним називались слов'янізовані нащадки сарматів-роксоланів — росомони. З цією назвою перегукуються назви річок на Подніпров'ї Рось, Росава, Роставиця та деяких урочищ. Північна — виводить цей термін від фінської назви шведів (ruotsi). Відповідно, деякі вчені розташовували країну Русь на землях новгородських словен.

Етнологічним центром росів-русів був трикутник між Дніпром, Росєю та Ірпенем. Його населення у *VII ст.* й очолило процес консолідації навколишніх племен. Вже тоді сучасники називали її територією Руссю. Влада князя посилилась.

Збільшилась чисельність князівської дружини. З її допомогою князь боронив своє князівство від ворогів та підкоряв вільних людей для того, щоб брати з них данину. З допомогою дружини він завойовував землі. З'явився особливий суд князя та його бояр. Він розглядав усі суперечки та злочини.

Утворення праукраїнської держави. Однією з причин дальшої активізації державотворчих процесів стала необхідність регіону в захисті від агресії аварів, болгар і хозарів. *Наприкінці VIII — у першій половині IX ст.* утворилась праукраїнська держава Руська земля з столицею у Києві. Вона об'єднувала племена русів-полян, західних слов'ян і древлян. Деякі вчені називають її Середньодніпровською Руссю. Нею правили прямі нащадки династії Кия. Останніми з них були брати Дір і Аскольд.

Подібні процеси проходили і в інших місцях. Арабські автори писали про існування у цей час трьох ранньодержавних утворень — Куявії, Славії та Артанії. Вважається, що Куявією тут названі землі русів з центром у Києві. Славією — Новгородська земля, Артанією — (можливо, Причорно-морська і Приазовська Русь).

З початку IX ст. Руська земля була сильною і розвинутою країною. Вона претендувала на сусідні землі й чинила опір експансії Хазарського каганату. Руси навіть розселялись по його території, а купці створили в столиці каганату колонію з власним суддею і язичницьким святилищем.

На початку IX ст. руський князь Бравлин на чолі великого війська напав на Крим, який тоді належав Візантії. Руси захопили його повністю разом з містами-фортецями Корсунь (Херсонес), Сурож (Судак), Корчев (Керч). З великими труднощами Візантії вдалось залагодити цей конфлікт і повернути собі втрачені території.

Міжнародне визнання праукраїнської держави. Змінився характер міжнародних відносин Руської землі. Візантія визнала її як окрему державу.

В 838 р. до неї прибуло руське посольство. Воно відновило дружні відносини між державами, врегулювало торговельні проблеми, виробило умови перебування купців на території Візантії та Русі.

Праукраїнські послы відвідали навіть столицю Франкського королівства. Місцеві власті встановили, що послы хоч і називались русами, насправді були скандинавського походження, тобто варягами. І це не дивно, тому що праукраїнські князі мали можливість наймати на службу іноземців, у тому числі й варягів.

За правління Аскольда Русь ще більше утверджується на міжнародній арені як могутня країна середньовіччя. Вона вже може нападати не тільки на окраїнні землі Візантії, але й на її столицю. У 60-х роках IX ст. Аскольд на чолі великого війська кілька разів ходив походом на Константинополь. Після одного з них Візантія мусила підписати з Руссю союзницький договір.

За ним Візантія платила Русі щорічну данину, а Русь зобов'язувалась надавати Візантійській імперії в разі необхідності військову допомогу. Цей договір забезпечував руським купцям пільги у Візантії, а візантійським — у Русі.

Цей договір додатково засвідчив визнання однією з наймогутніших держав середньовіччя Русі як повноправної держави на євразійському континенті. В наступні роки умови договору виконували обидві держави. Вплив Русі на Півдні став таким сильним, що сучасники почали називати Понт Євксінський, Чорне море, Руським морем. З'явилося багато назв з коренем «рус». Значно збільшилась кількість слов'янського населення в Криму, яке розмовляло «русською бесідою».

Господарство. Праукраїнці мали високорозвинуте господарство. На високому рівні перебувало землеробство. Замість вузьколезого все ширше використовувався наральник з широким трикутним лезом і череслом. Поряд з *перелоговою* запроваджується *двопільна система землеробства*, з'являється подібний до пізньосередньовічного серп. Невеликі жорна для помелу зерна замінювались масивними, тобто почався перехід до своєрідних млинів.

Досить розвинутим було ремесло. Якщо раніше один майстер виплавляв залізо і робив з нього різні речі, то з IV ст. починається розподіл цих функцій між різними майстрами. Ковалі навчилися робити складні за конструкцією сталеві вироби. Майстри виливали, виковували і карбували багато прикрас з кольорових матеріалів.

Внаслідок втрати зв'язків з Римом через вторгнення кочовиків дещо занепадає гончарство. Зате поширюється виробництво на токарному верстаті дерев'яних мисок, чарок та іншого посуду. Взагалі деревообробне ремесло було досить розвинутим. Так само, як і прядіння, ткацтво, обробка шкір, каменю. Вони мали переважно натуральний характер, коли предмети виготовлялись для себе і частково для натурального обміну на інші.

Швидко збільшувалась кількість ремісників, а з ними і ремісничих центрів. З'являються Чернігів, Іскоростень, Пересічен, Волинь та інші міські центри. На той час це було так дивно, що скандинавські купці називали Україну «Гардаріка», тобто країною «градів».

Торгівля. З розвитком господарства розширювалися і торговельні зв'язки. Праукраїнські купці підтримували традиційні стосунки з причорноморськими, прикаспійськими та середземноморськими містами. Вони добре знали дорогу в Крим, Подунав'я та у Візантійську імперію. А купці цих країн були частими гостями в українських землях. З України везли на продаж хутро, мед, віск та інші товари. А з Візантії ввозили дорогі тканини, прикраси, посуд, різноманітні вироби з заліза. З Хазарського каганату та Арабського халіфату привозились шовк, інші дорогі матерії, коштовний одяг, різноманітні прянощі і т.д. Праукраїнські купці не мали ще національних грошей. Тому при розрахунках вони користувалися арабськими, візантійськими та західноєвропейськими монетами.

Поширення християнської віри. Руська земля розвивалась за зразком європейських країн. Але багато в чому і відставала від них. Зокрема, в релігійні справі. На той час багато європейських держав уже прийняло християнську віру, а праукраїнці продовжували дотримуватись язичництва. За що їх і називали варварами.

Але християнська віра поступово проникала й на українські землі. Існує легенда про те, що апостол Андрій проповідував християнство в Криму та Подніпров'ї.

Окремі люди приймали християнство таємно, бо за це їх переслідували жреці й одноплемінники-язичники. Після завоювання Криму князем Бравлином у ньому хрестились вже й окремі старійшини.

У 60-х роках IX ст. під час одного з походів на Візантію у Константинополі відбулося хрещення князя Аскольда і його найближчого оточення. До Переяслава з Константинополя прибув й митрополит. Після цього християнство стало активніше поширюватись серед праукраїнців. А українська державність обрала європейський шлях політичного і духовного розвитку.

Більшість людей продовжували поклонятись язичницьким богам. Головним божеством був Перун, нижче нього стояли Дажбог, Стрибог, Велес та інші боги. Люди обожнювали й одухотворяли дерева, воду, вогонь та інші природні сили і явища. Шанували їх духів — лісовиків, водяних, русалок, боялися вовкулаків, упирів тощо.

Відносини з кочовиками та скандинавами. Середньодніпровська Русь сусідила з кочовими племенами тюркомовних болгар, які в 632 р. утворили в приазовських степах державу Велику Болгарію. Під тиском своїх сусідів хазар вони відходили на захід Північним Причорномор'ям. В 70-х роках VII ст. болгарський князь Аспарух з своїм народом вигнав аварів з Подунайщини і заснував там Дунайську Болгарію.

Приблизно в середині VII ст. у прикаспійських степах утворилась держава Хазарський каганат. Хазари витіснили болгар і зайняли Північне Причорномор'я та частину степового Криму. Вели у VIII ст. кровопролитні війни з Візантією за увесь Крим. Каганат змусив східних сіверян, в'ятичів та деяких інших платити йому данину. Він був потенційним противником Середньодніпровської Русі, але одночасно й прикрив праукраїнську державу від вторгнень інших середньоазійських кочовиків.

Праукраїнська держава перебувала в сфері інтересів і скандинавських народів. Перші дружини варягів з'явилися у Середньому Подніпров'ї у IX ст. Вони прибували за воєнною здобиччю, на платну службу до місцевих князів. Або ж переїжджали через неї до Чорного моря чи в глиб Східної Європи.

Археологічна наука не виявила слідів тривалого перебування чи значного впливу варягів на життя місцевих жителів.

* * *

Київська Русь за перших варязьких князів

Початок творення Київської Русі. В той час як праукраїнська держава розвивалась і міцніла, північні племена ворогували між собою. Їх міжусобна боротьба завершилась запрошенням для наведення порядку варяга Рюрика з найближчим оточенням. Найвірогідніше, що він походив з вже ослов'янених варягів, які жили у племені рериків Південної Прибалтики. Після смерті Рюрика *воєвода Олег* взяв Ігоря малолітнього сина покійного князя, і кинувся на пошуки кращої долі.

Спустившись вниз Дніпром, Олег у 882 р. хитрістю захопив Київ. З цього приводу літописець Нестор писав: «І прийшов Олег до гір Київських і побачив він як Аскольд і Дір князювали. Заховав тоді Олег воїнів своїх і послав до київських князів зі словами: «Ми купці і йдемо із варяг в греки. Прийдіть до нас на зустріч». Коли ж київські князі прийшли та виїшли на берег з ладдей, то Олег вбив їх».

882 р. вважається початком творення Київської Русі. Вчені — норманісти вважають, що головну роль у цьому процесі зіграли нормани-варяги на чолі з князем Олегом. Але, як видно з попереднього матеріалу, на цей час у Середньому Подніпров'ї вже існувала держава з князівською династією.

Варяги зіграли свою роль у становленні Київської Русі. Але далеко не головну. Вони неминуче мали ослов'янитися. А визначне місце в державотворчих процесах зайняли українці-руси, за іменем яких збереглась і назва держави — Русь. А її столиця Київ дала державі назву — Київська. За визначальною роллю Києва і русів-українців у творенні нової держави Київська Русь була Давньоукраїнською державою імперського типу. В її